

Széttartó középutak

A népi mozgalom eszmetörténeti kategorizációja

Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990.*

Budapest, Jaffa Kiadó, 2012

Bognár Bulcsu: *A népies irányzat a két világháború között.*

Erdei Ferenc és a harmadikút képviselői. Budapest, Loisir Kiadó, 2012

A magyar népi mozgalom mint érdekes társadalmi, irodalmi és politológiai jelenség az utóbbi két évben mintha újra bizonyos figyelmet kapna a társadalomtudományok művelői körében. Valószínűleg nemcsak azért, mert a mozgalom számos jeles képviselője (a népi írók második hulláma, az 1930-as évek közepének fiatal szociográfusai) ebben az időszakban lesznek százévesek,¹ hanem azért is, mert érettnek látszik az idő ennek a fontos és szerteágazó magyar és kelet-európai jelenségnek az újra-értékelésére. (Többek között éppen azért, mert a népi mozgalommal kapcsolatban eddig általában olyan szerzők történeti feldolgozásai számítottak alapműnek, akik maguk is részesei voltak ilyen-olyan formában a mozgalomnak, tehát ott volt a lehetőség, hogy műveik kicsit elfogultak, apologetikusak legyenek.)

2012 folyamán két fontos tudományos monográfia is megjelent, amelyek valamiféle összefoglalót kívántak adni a mozgalomról, illetőleg új szempontokat is ajánlani a további kutatásokhoz, többek között azzal, hogy megkísérelték a népiként meghatározott áramlatokat és szerzőket kategorizálni, csoportosítani, egymással és a korabeli politikai élet más szereplőivel összehasonlítani. Bár a két mű más léptékű, szempontjaikat azonban érdemes összevetni, mivel olykor egymással is polemizálni látszanak. Az egyik, Papp István, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában dolgozó történész-kutató könyve, *A magyar népi mozgalom története 1920–1990* általános áttekintésre törekszik, emellett olvasmányos stílusával nemcsak a tudományos kutatást, hanem a történelmi ismeretterjesztést is segíteni kívánja. Munkájáról elmondható, hogy a téma legátfogóbb feldolgozása Borbándi Gyula összefoglalója óta (Borbándi 1976).² A másik mű szerzője Bognár Bulcsu, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció és Médiatudományi Intézetének docense. Az ő könyve, *A népies irányzat a két világháború között* sokkal

inkább a szakmai, tudományos közönségnek szól; alcíme (*Erdei Ferenc és a harmadikút képviselői*) azt is sejteti, hogy a mozgalomnak nem az egészével, hanem egy szűkebb csoportjával kíván foglalkozni. (Bár kétségtelen, hogy a maga idejében éppen ez a csoport alkotta a mozgalom központját, mondhatni „élcsapatát”.) Valójában a két világháború közötti időszakból is inkább a harmincas évek második feléről és részben a negyvenes évekről, a népi mozgalom akkori időszakáról, a szociogáfusok színre lépéséről, valamint a Márciusi Front céljairól és felbomlásáról szól ez a könyv, olyan eseményekről, amik Pappnál a mű átfogó jellegéből fakadóan csak egy epizódját alkotják a történetnek. Ezenkívül, Bognár könyvének mégiscsak van egy központi alakja, Erdői Ferenc; a többi népi író, teoretikus és szociográfus gondolatai alapvetően az Erdeivel való összevetésből bontakoznak ki.³ Papp ezzel szemben az egészre koncentrálna, bár értelemszerűen nála is vannak, akik a többiekénél nagyobb hangsúlyt kapnak.

A két könyv azért jól összehasonlítható, mert bár Bognár Bulcsu szociológus, végső soron mindkét mű inkább eszmetörténeti jellegű, és fontos politológiai kérdéseket is feszeget. Végül is maga a népi mozgalom is elsősorban egy eszmei komplexum volt, amelynek képviselői időről időre a politikai cselekvés mikéntjének kérdésével találták szembe magukat. Éppen ezért magának a két világháború közötti mozgalomnak is az egyik legfontosabb kérdése volt, hogy egyben tartható-e az a kör, amely magát népiként határozta meg, és ha nem, akkor milyen áramlatok mentén fognak az egyes gondolkodók újtá szétválni, más szóval mi határozza meg, hogy a meglévő politikai erők közül melyikhez fognak csatlakozni, illetőleg mennyire marad terük az önálló, független cselekvésre. Ezért aztán a mozgalom kutatóinak is egyik fő kérdése: milyen irányzatokra bontható szét a népi mozgalom? Körvonalazható-e a kezdetben nagyon összetartónak mutatkozó kis írói csapatban úgynevezett „jobbszárny”, „balszárny”, és „centrum”, vagy a kategorizációhoz más szempontokat kell keresnünk? Illetve az egyes időszakokban az egyes irányzatoknak a leglogikusabban mely politikai szereplők lehetnek a szóba jöhető szövetségeseik, milyen alternatívák között választhattak?

Papp István elsősorban egy generációs sorrendet állít fel a népi írók között, kifejtve, hogy mi teszi annyira jellegzetessé a mozgalom egyes hullámainak.⁴ Ilyen szempontból az első írói csoportnak azok számítanak, akik a húszas években (inkább ezeknek második felében) lettek a magyar irodalom befutott alakjai, akik személyes indíttatásukat jellemzően a *Nyugattól*, a Bartha Miklós Társaságtól vagy Bajcsy-Zsilinszky Endre köréből szerezték. Ebbe a hullámba tartozott Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István, Féja Géza, Kodolányi János és Németh László. (Idesorolható még Tamási Áron és Szabó Pál is.) A második hullámot jelentik azok a fiatalabbak, akik már a harmincas évek közepén kerülnek a népi írói társaságba, és közös jellemzőjük a társadalomtudományos érdeklődés; belőlük lettek a népi irodalom legjellemzőbb műfajának tartott szociográ-

fia legnagyobb művelői. Ebből a körből Papp István a legnagyobbnak Kovács Imre, Szabó Zoltán és Erdei Ferenc „triászát” tartja. (De részben ugyanide sorolható az Erdeivel együtt a Szegedi Egyetemről érkező Bibó István is.) A harmadik hullámban (harmincas évek vége, negyvenes évek eleje) válik a népi mozgalom divattá, illetve valódi mozgalommá, amelyben nemcsak az írók, hanem olvasóik, rajongóik is egyre nagyobb szerepet kapnak. Ekkor csatlakozik a körhöz egyre több egyetemista, különböző „országmentő” tervekkel. Végül a negyedik hullám a népi kollégisták hulláma, akiknek érkezése, és bekapcsolódása a mozgalomba már leginkább a negyvenes évek elejéhez kötődik (a Györfly Kollégium létrehozásával), majd a háború után válik ez (a népi kollégiumi mozgalom) egy külön mozgalommá, most már nem is a népi mozgalmon belül, sokkal inkább abból kinőve.

Ebben a jól felépített időbeli vonalban különös figyelmet kap Pappnál Németh László, Veres Péter, Illyés Gyula és Bibó István. Németh és Veres elsősorban azért, mert őket a legnehezebb beállítani a fenti „generációs sorba”, a népi mozgalomnak meghatározó, fentebb felsorolt „hullámai” vagy „iskolái” közül egyikbe sem tartoznak igazán, inkább egy-egy önálló iskolát képviselnek. És egyféle váteszszerepet vállalnak magukra. (Ez a szerep egyébként a népi írók egyikétől sem idegen, de ennek a két embernek az esetében a legfeltűnőbb.) Illyés Gyula mint a népi mozgalom „nagy szervezője” kap fontos szerepet. (Habár egyszemélyes irányadó vezéregyéniség ő sem lett.) Bibó István pedig azért hangsúlyos szereplő, mert ő lett a népi mozgalomnak az utókor által legelismertebb teoretikusa, aki egyúttal valamiféle szintézist próbált teremteni a többiek elképzeléseiből.

Bognár a kategorizálásnál sokkal inkább követi a szociológus Némedi Dénes szempontjait (Némedi 1978), amelyet részben Révai Józsefnek a népiekről tett megfigyelései alapoznak meg (Révai 1946) Ennek lényege, hogy a népi írókat a polgárosodáshoz, mint folyamathoz való hozzáállásuk szerint lehet elsősorban csoportosítani. Bognár könyvében az egyes irányzatok elkülönítését leginkább az jelzi, hogy kiket tárgyal egy fejezetben az Erdei Ferencsel való összevetés során. Bognár is elkülönít az írókon belül egy radikális szárnyat (amelyet Révai annak idején „narodnyik”-ként határozott meg az orosz narodnyikokra, illetve eszerekre emlékeztető elképzeléseik miatt), amelynek célja egy polgári (kapitalista) fejlődést részben átugró, széles önkormányzatiságon alapuló új rendszer, „népi demokrácia”, más szóval „parasztszocializmus” kialakítása.⁵ Ebbe a csoportba sorolja Bognár (és Révai is) Féja Gézát és Veres Pétert. Ezzel szembeni másik irányzatként a polgári fejlődés (vagyis a paraszti polgárosodás) és az itt kevésbé kifejtett polgári demokrácia iránt elkötelezett Szabó Zoltánt és Illyés Gyulát határozza meg. E között a két irányzat között „lebeg” átmenetként Erdei Ferenc és Kovács Imre. Az ő kategorizálásukat viszont már természetesen nemcsak a harmincas években írt szociográfiáik és politikai tevékenységük határoz-

za meg, hanem a Nemzeti Parasztpártban 1945 után játszott szerepük is. Kovács Imre korábbi „parasztforradalmár”-radikalizmusa ekkor a polgári demokrácia értékeinek védelmezésébe csap át, míg Erdei, aki alapvetően a paraszti polgárosodás hívének vallotta magát,⁶ a Horthy-rendszer elitjével is kiegyezni képtelen radikalizmusa⁷ miatt (Vereshez hasonlóan) a kommunisták felé orientálódik.

Ugyanakkor Bognár is és Papp is fontos igazodási pontként határozzák meg a népiek számára a két világháború közötti korszak máig ellentmondásosan megítélt íróját (és önjelölt irodalmi vezéré), Szabó Dezsőt. Bár Papp részletesebb áttekintést ad Szabó Dezső szerteágazó életművéről, a népi írók későbbi csoportosításánál nála is ugyanúgy, mint Bognárnál a sokszor olcsó hatásvadászatot sem mellőző írónak az etnonacionalista⁸ szólaimain lesz a hangsúly. Vagyis Szabónak azokon a gondolatain, amelyek a magyar társadalom problémáit a magyar etnikum küzdelmeként mutatják be a külső, idegen, „magyartalan”, káros hatásokkal szemben. („Idegen hatás” alatt elsősorban „németet” és „zsidót” értve.) Papp és Bognár szerint is fontos szerepet játszott a népi íróknál, hogy ez az elképzelés mennyire lett meghatározó a gondolkodásukban. Ezt a hatást persze a két szerző eltérően értelmezi.

Bognár Bulcsu arra igyekszik rámutatni, hogy ez az „eticista” értelmezés végig jelen volt a népiek minden irányzatának legalábbis a retorikájában. Megfigyelhetjük ennek elemeit a Márciusi Front és a Nemzeti Parasztpárt amúgy kifejezetten „haladóknak” ítélt programjában is.⁹ Bognár nem tagadja, hogy az „idegen veszély” jelszava más-más hangsúlyt kaphatott a mozgalom egyes képviselőinél, és ez sokszor meghatározta pillanatnyi állásfoglalásaikat. Ugyanakkor tartózkodik attól, hogy ennek alapján próbálja tovább variálni a mozgalom tagjainak kategorizálását.

Papp könyvében ellenben nagyon is fontos szerepet kap mindez. Ő egyértelműen elkülönít a népi mozgalmon belül egy nyomon követhető „Szabó Dezső-vonalat”, amit nevezhetnének „népi jobbszárnynak”. Ennek egyik képviselője lesz Németh László, mint Szabó Dezső „legjobb tanítványa”, aki ugyanakkor jóval szalonképesebben (de még mindig sokszor szerencsétlenül félreérthetően) tudta megfogalmazni azt, amit „mestere” néha a hatás kedvéért szándékosan sértően írt le. Másrészt, a részben apolitikus Németh Lászlón kívül sokkal inkább a politikai „Szabó Dezső-vonalhoz” tartozik Papp könyvében a *Magyar Élet* és a *Magyar Út* folyóiratok köre, azok, akik jellemzően valamely keresztény ifjúsági szervezetből vagy az egyetemi Turul Szövetség „népi balszárnnyából” indultak, esetleg kapcsolatban álltak a Magyar Testvéri Közösség nevű (később bűnbaknak kikiáltott) erősen etnicista, de alapvetően antifasiszta titkos szervezettel.¹⁰

Mindemellett érdekes módon sem Papp Istvánnál, sem Bognár Bulcsunál nem esik szó egy hasonlóan elkülöníthető ifjú „népi balszárnnyáról”.¹¹ Itt megint a népi mozgalom tágabban értelmezett körére gondolunk, akik között megrajzolhatók egy társadalmi átalakulást minden esetben

az etnikai szempontok fölé helyező, „népfrontos”, antifasiszta irányzat körvonalai. Idesorolhatjuk a Márciusi Front debreceni „élcapatát”, azaz a *Tovább* folyóirat körét, a budapesti, Donáth Ferenc vezette Egyetemi Kört, a negyvenes években pedig a Györffy-kollégistákat, majd az ő kezdeményezésükre induló népi kollégiumi mozgalom nagy részét. Valamint a határon túli magyar fiatalok néhány mozgalmát is: Csehszlovákiában a Sarló-mozgalmat, Erdélyben a *Korunk* folyóirat írónak jelentős részét. Mindennek hangsúlyozása, hogy a népi mozgalmon belül ilyen irányzat is volt, azért is fontos, mert ezeknek a népi mozgalom ifjúsági irányzatai közötti szemléletbeli különbségeknek a figyelembevételével sokkal érthetőbbek lesznek a II. világháború utáni rendszer belső politikai küzdelmei is.¹²

Foglaljuk össze, milyen tanulságokkal szolgálhat, és milyen új szempontokat vehet fel a tavaly megjelent két fontos kötet a népi mozgalom jövőendő kutatói számára!

Az első, hogy a népi mozgalom két történelmi problémára próbált megoldást adni: egyrészt a magyar társadalomban meglévő, részben rendies jellegű hatalmas osztálykülönbségek mérséklésére, másrészt a magyar nemzettudat megoldatlan problémáira. A két kérdés részben összefüggött, részben külön is vált egymástól. Ha a népi mozgalom irányzatait, képviselőit kategorizálni próbáljuk, fontos megfigyelnünk, hogy a két probléma közül melyik mekkora hangsúllyal jelenik meg a mozgalom egyes képviselőinél, illetve hogyan függnek össze egymással.¹³

A második, hogy a politikai jobboldal és baloldal „klasszikus” ellentétpárja nem minden történelmi, politikai és politológiai ellentétre húzható rá, és ez különösen így van a népi mozgalom értelmezésének esetében. Szükséges a „polgárosodás”, „szocializmus”, „agrárdemokrácia”, „kollektívizmus” szavak értelmének közelebbi tisztázása is tárgyunk esetében. Valamint (mint már szó volt róla) az olyan, azóta megváltozott jelentésű fogalmak eredetének tisztázása, mint „népi demokrácia” és „nemzeti radikalizmus”.

A harmadik, hogy a népi mozgalmat nem értelmezhetjük kizárólag legszűkebb körének, teoretikusainak, a népi íróknak szemszögéből, az ő közvetlen hatásukat is meg kell vizsgálni, értelmezni a népi mozgalom kevésbé központi irányzatait is. (Itt utalnék az előbb körvonalazott ifjúsági népi „jobbszárnyak” is nevezhető etnicista vonalra és az ifjúsági népi „balszárnyak” is nevezhető népfrontos vonalra.¹⁴)

A népi mozgalom története átnyúlik a II. világháború utáni időkre is. Ezeket az éveket (elsősorban az 1944 és 1947 közötti időszakot, az „újjáépítés korát”), nem értelmezhetjük kizárólag az akkori koalíciós (és esetleg koalíción kívüli) pártok hatalmi-politikai küzdelmeinek tükrében. Egy részletes politikatörténeti vagy eszmetörténeti elemzésnél a pártokon kívül/ felül álló eszmerendszereket, társadalomértelmezéseket is vizsgálni kell. Ezek alapján el kell különíteni a pártokon belüli és az

eszmerendszereken belüli irányzatokat, és ezek eredményei alapján is megvizsgálni, milyen alternatívák adódhattak az egyes döntéshozók számára az adott időszakokban, illetve azt, hogy mi motiválhatta egyes gondolkodók állásfoglalásait bizonyos kérdésekben.

Az ilyenfajta további vizsgálatokhoz mind Bognár Bulcsu, mind Papp István könyve kiváló alapvetéseket, illetve vitaszempontokat ad. Biztosak lehetünk abban, hogy a magyar eszmetörténet kutatói számára hamarosan alapműnek fognak számítani.

Jegyzetek

- ¹ 2010-ben Erdei Ferenc, 2011-ben Bibó István, 2012-ben Szabó Zoltán, idén pedig Kovács Imre születésének századik évfordulójához érkeztünk; róluk több konferencia és kiállítás is megemlékezett.
- ² Első magyar kiadása: Borbándi 1983, illetve ugyanez később: Borbándi 1989. Ide lehet még sorolni a szerzőnek egy másik, hasonlóan átfogó képre törekvő gyűjteményes kötetét is, amelyben a mozgalommal kapcsolatos cikkeit, tanulmányait gyűjtötte össze: Borbándi 2000.
- ³ A szerző egyébként is az utóbbi években elsősorban Erdei Ferenc életművét igyekezett körbejárni. A munka korábban megjelent részletei pl. Bognár 2009a; Bognár 2005; Bognár 2009b.
- ⁴ Más értelemben használja a szerző a „generáció” szót. A népi mozgalom „első generációjának” nevezi a két világháború közötti mozgalmat, a „klasszikus” népi írókat (és ezen belül különít el különböző időbeli alcsoportokat), „második generációnak” pedig a Kádár-korszak népi ellenzékét. Bár nem teszi teljesen egyértelművé, hogy a személyi kapcsolatokon túl mennyire tekinti ezt a két generációt egymással kontinuosnak.
- ⁵ Bognár Bulcsu gyakran használja a „nemzeti radikalizmus” kifejezést erre az irányzatra. Bár külön magyarázat nincs rá, a könyv egészéből egyértelműen kiderül, hogy itt nem a kifejezés mai divatos értelmezéséről van szó. Ez egyben intő példa is a jelen történéseinek és politológusainak, hogy mennyire átalakulhatnak az egyes kifejezések (mint „népi demokrácia”, „nemzeti radikalizmus”, „szocializmus”) jelentései különböző történelmi korokban.
- ⁶ Huszár Tibor például éppen a nyugat-európai (illetve „északi”, azaz skandináv) minták szerepét emeli ki Erdei Ferenc politikai álláspontjának korai alakulásában: Huszár 1991, 4. Bognárnál sokkal inkább Erdei polgárosodáskonceptiójának utópikussága lesz hangsúlyos, hiszen részben egy regionális fejlődési modellhez (az alföldi tanyás mezővárosi fejlődéshez) akarta igazítani a magyar parasztság egészének jövőbeli fejlődését.
- ⁷ Mint Bognár felhívja rá a figyelmet, Kovács Imre írásainak harcias hangvétele ellenére már a harmincas években is kompromisszumkésebbnek mutatkozott Erdeinél: Szekfű Gyulával való barátsága, illetve a Teleki Pállal való felemás munkakapcsolata is ezt jelzi.
- ⁸ Etnonacionalizmuson, illetve etnicizmuson itt a nacionalizmusnak azt a formáját értem, amely a leszármazásból, a vérségi kapcsolatokból próbálja levezetni a nemzeti érzést és ideológiát, tehát a nemzet fogalmának egy mind az államnacionalizmusnál, mind a kulturális nacionalizmusnál szűkebb értelmezését.

- ⁹ De még az antiszemizmus ellen végig következetesen harcoló Kovács Imre sem tudta kivonni magát ennek az értelmezésnek a hatása alól, hiszen 1945 után, minden demokratikus kiállása mellett is egyik legelvakultabb, legkíméletlenebb sürgetője lett a magyarországi németek kitelepítésének.
- ¹⁰ Két legtipikusabb képviselője ennek a népi „jobbszárnyak” éppen a két előbb említett lap szerkesztője 1944 előtt: a *Magyar Út* a *Soli Deo Gloriá*ból indult Gombos Gyula, a *Magyar Életé* pedig a korábban az egyetemi *Turul Szövet-ségben* fontos szerepet vivő Fitos Vilmos.
- ¹¹ Bognár esetében ez azért érthetőbb. Mint már szó volt róla, ő inkább a népi mozgalomnak egy szűkebb körével, a fő ideológusokkal, írókkal foglalkozik. Egyébként is kerüli elemzésében a „jobboldali”, „baloldali”, illetve „jobbszárny”, „balszárny” címkeket, amit alapvetően helyeselhetünk, hiszen látszik, hogy a politikai gondolkodásnak ez a bipoláris, „egydimenziós” értelmezése a közéletben nem tett jót a történettudománynak sem.
- ¹² Például a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt egymáshoz való furcsa viszonya, és az is, miért nem álltak ki a Györfly-kollégisták a *Magyar Testvéri Közösség* elleni koncepciók per idején azok mellett, akik az antifasiszta ellenállási mozgalomban harcos társai voltak.
- ¹³ Ez különösen fontos a mozgalomban bekövetkező „szakadások” vizsgálatánál. Vagyis hogy például milyen szempontok miatt esett szét a Márciusi Front, és miért kerültek szembe egymással a Nemzeti Parasztpárt tagjai.
- ¹⁴ A fent kifejtett okok miatt én személy szerint helyesebbnek tartom az „etnicista” és a „népfrontos” kifejezéseket, mint a „jobbszárnyat” és a „balszárnyat”.

Hivatkozott irodalom

- Bognár 2005: A harmadik út és a mezővárosi társadalomfejlődés. *Szociológiai Szemle*, 2005/2. 40–56.
- Bognár 2009a: A népi szociográfia nemzeti radikalizmusa. Erdei Ferenc, Féja Géza és Veres Péter társadalomszemléletének kapcsolódásairól. *Szociológiai Szemle*, 2009/2. 60–77.
- Bognár 2009b: A paraszti válság és a harmadikutas válaszok. Erdei Ferenc, Illyés Gyula és Szabó Zoltán a népi szociográfusok mozgalmában. *Korall*, 2009/36. 141–159.
- Borbándi Gyula 1976: *Der Ungarische Populismus. Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts*. München
- Borbándi Gyula 1983/1989: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. New York/Budapest, Püski Kiadó
- Borbándi Gyula 2000: *Népiség és népiek. Esszék, tanulmányok, cikkek*. Budapest, Püski Kiadó
- Huszár Tibor 1991: *Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*. Szeged–Makó, ELTE Szociológiai Intézet – József Attila Múzeum
- Némédi Dénes 1978: A „polgárosodás” a népi szociográfiában. *Szociológia*, 3. 415–434.
- Révai József 1946: *Marxizmus és népiesség*. Budapest, Szikra Kiadó